

Furfangos panoptikum

Falcsik Mari: Nőket néző képek

[Kálmán C. György](#) kritika, 2014, 57. évfolyam, 4. szám, 463. oldal

Csodálatosan szép tárgy Falcsik Mari új kötete: már az alakja is különleges (fekvő téglalap), vastag, fényes papírra nyomva a versek, s mindegyikük végén, velük szemközt, a jobboldalon egy-egy teljes oldalt betöltő kép. Az illusztrációk Triceps munkái – hol magyarázzák, hol kiegészítik, hol tovább szövik, hol ellenpontozzák, hol bonyolítják a verseket, s – legalábbis ez volna az egyik értelmezés a sok közül – ezek volnának a „nőket néző képek”. Szembenéznek azokkal a szövegekkel, amelyeket nők írtak: valamennyien Falcsik Mari teremtményei, akik megírták e kötet verseit.

Vagy... nem írták meg. Erre még visszatérek.

A képek: kollázsok. Felidéznek annak a kornak a hangulatát, amelyben a velük szemközt vers született, de néhány részletükben esetleg egészen más időt villantanak fel, idegen szereplőket (álmokat? szöveg mögötti célzásokat? utóéletet vagy előzményt?), utalnak a képzelte szerző világára csakúgy, mint azokra az asszociációkra, amelyeket a szöveg ébreszt. Mindegyikükön van néhány vörös-bordós kiemelés: olykor csak egy-egy pötty, másutt teljes képrészlet. Hasonló színnel, mint a versek utáni rövid ismertető betűjele, meg mint a könyv borítójáé.

A képek és a versek viszonya külön elemzést érdemelne – ehelyett két másik kérdésből indulok ki, hátha közelebb kerülünk a műhöz magához. Az egyik a műfajt és az olvasói várakozást érinti. Biztosak lehetünk abban, hogy e gyönyörű könyv elolvasása után sok olvasó arra fog gondolni: voltaképpen elbeszélő mű ez, novellafüzér, egy készülő regény darabkái. Volt is már, bizonyára lesz is még efféle értelmezés. Mondhatnánk, hogy ez szokásos kritikus fogás – valamilyen más műfajba sorolni az előttünk fekvő szöveget, elgondolkodni azon, hogy az efféle osztályozás hogyan működik, mintegy más megvilágításba helyezni a művet, egyúttal jóslni és (vagy) tanácsokat adni a szerző későbbi útját illetően. Gyakran találkozunk effélével, a novellistától regényt, a lírikustól elbeszélést várnak – közhelyes, gyakran értelmetlen és inkább az értelmezőt jellemző fogások. De a nem hivatásos értelmező fejében is megfordulhat ilyesmi, különösen, ha olyan provokációnak van kitéve, mint például Falcsik Mari könyve: minden vershez

csatlakozik egy-egy pár soros életrajz, azoké a költőké, akik (a kötet fikciója szerint) a verseket írták.

Nem csoda, hogy az olvasó történeteket formál az egymáshoz kapcsolt „életrajz” és a közölt vers nyomán. Aligha tehet mást. És ilyenkor úgy érzi, átlépi ezzel a líra és epika határát. Mert arra vagyunk nevelve, hogy ez a határ a történetmondásnál húzódik: a narratív műfajok (a novellától a regényig, az elbeszélő költeménytől a viccig) valamiféle történetet mondanak el, míg a lírára ez nem jellemző.

Nem mondom, hogy nincs ebben igazság, de gondoljuk csak meg: a leginkább lírainak tekintett költemények is nagyon gyakran elmondanak egy-egy történetet, amelyet az olvasó így-úgy rekonstruál. Ha mást nem, magának a töprengésnek, elmélkedésnek, reflexiónak van valamilyen időben kibomló váza; van szereplő (akit a lírai énnel azonosítunk, egyesek – elvetemültebb pillanataikban – egyenesen a költővel). Lehetnek bennük párbeszéd, „helyszínek”, tudatunkban mintegy színre visszük őket, gesztusokat látunk bennük. De hát a lírai költészet kezdeteitől fogva ott vannak a szerepversek (csak nem mindig nevezzük így őket), amelyek mintha egy-egy alak monológjai volnának – mégsem soroljuk ezeket sem a dráma körébe, sem (a rekonstruált történet nyomán) az epikához. És fordítva is igaz ez: a hagyományosan elbeszélőnek tekintett műfajok esetében is olykor erőfeszítéseket kell tennünk, hogy valódi történetet kreáljunk a szöveg alapján; az elbeszélő szövegek is telis-tele vannak olyan részekkel, amelyek nem történeteket mondanak el.

Amikor tehát olyan verseket olvasunk, amelyek – a hozzájuk illesztett jegyzettel együtt – kiprovokálják, hogy történetet kanyarítsunk hozzájuk, vagy hogy helyezzük el őket egy történetben, aminek néhány elemét élénk teszik – akkor semmi különös nem történik, ettől még nem leszünk elbeszélő mű olvasói, a vers vers marad. Végül is, nem ugyanez történik, amikor bármilyen lírai szöveget olvasunk, aminek a keletkezéséről vagy szerzőjéről van valami töredékes tudásunk?

A különbségek persze nagyon fontosak. A szövegeket környező (történeti, anekdotikus, életrajzi, lélektani stb.) kontextusról ez esetben nem akárhogyan értesülünk – és nem magunktól jövünk rá, jut eszünkbe –, nem iskolai emlékeink, olvasmányélményeink, hallomásból szerzett információink egészítik ki a szöveget; hanem így és csak így, a kötet tálalásában kerülnek élénk. Nincs rá mód, hogy ellenőrizzük, cáfoljuk, átfogalmazzuk, átalakítsuk őket – hiszen soha, egyik költőről sem hallottunk még soha, egyik szöveggel sem találkoztunk, de még a szerzői névvel sem. A kötet egy annotált antológia illúzióját kelti – vagy talán pontosabban: azt parodizálja. Amit az olvasó mégis hozzátehet: történeti

(és földrajzi) tudása, emberismerete, az, hogy olvasott egy sor más szöveget, amelyek hasonlítanak az itt kínáltakhoz (vagy éppen nagyon eltérnek tőlük).

A versek – amelyek a 16. századtól máig (sőt az utolsó a 31. századból!), Európától Indonéziáig „íródtak meg” – mind nők művei; hozzájuk tartozik tehát egy-egy név és évszám, a lap tetején; meg néhány sornyi jegyzet. A helyzet különössége az, hogy ezek a paratextusok (de legalábbis a jegyzetek) egyenrangúsodnak a verssel magával; nem alárendelődnek, nem elhagyhatók. Olykor a versek pusztá megértése is aligha lehetséges a jegyzet nélkül; ráadásul a jegyzetek sem valamilyen sematikus, egy kaptafára készült szövegek, hanem láthatóan megmunkált, egyedi, sajátos művek, amelyek olykor a vers szerzőjéről szóló történeteket mondanak el, máskor inkább csak a közvetlen keletkezéstörténetről szólnak – mindig másképpen.

A másik kérdés ez volna: a szövegek kapcsolata. Két szöveget kell tehát összeolvasnunk, és a kettő viszonya rendkívüli változatosságot mutat. Az állandó szabály az, hogy bár mindkettő a fiktitivás „terében” van, a jegyzetet mégis tényszerűbbnek kell gondolnunk; azt kell elfogadnunk, hogy az igazság a jegyzetben – és nem a versben – van leírva. Ha a vers homályos – márpedig szükségképpen az: vagy ha nem érezzük annak, a jegyzet ráébreszt tévedésünkre, felületességünkre –, akkor a másik szöveg teszi helyre, az abban közölt információkat tekintjük magyarázó erejűnek. Hasonlít ez arra, ahogyan a Psyché nem egy darabjának megértéséhez segít hozzá maga Psyché: megismertet azzal a történettel (alakkal, helyszínnel), amelyre titkos, rejtett módon a költemény utal. Maguktól ugyan ki nem találnánk, hogy miféle szerelmi intrikák és beteljesülések, vágyak és tragédiák vannak egy-egy Psyché-vers mögött (vagyis: miféle [fiktív] világra referál egy-egy szöveg), ha előzékenyen segítségünkre nem sietne maga Psyché (vagyis az, aki Psychét írja). (A Psyché-párhuzamra maga a kötetnyitó költemény figyelmeztet.)

A jegyzetekbe foglalt élettörténetek és a versek kapcsolata abból a szempontból is változatos, hogy maga a vers a szerző sorsának mely pontján született meg. Van, hogy jóval előbb, mint hogy ebben a históriában igazi fordulat, nagy változás történt volna: a bojárasszony kis verse a téli depresszióba fordult urat korholja, de jó sok év eltelik, mire Varja Nyehodova Praszkoa rászánja magát, hogy kocsisával végképp, mindörökre Moszkvába vitesse magát. Van, akinek éppen akkor születik első és egyetlen verse, amikor valami rendkívüli esemény történik vele – ilyen „a berényi bálabutikban dolgozó 42 éves” Kotlák Eta váratlan ráismerése, amikor a szomszéd vénasszonyban hirtelen meglátja a nagyvilági dámát. Régi tapasztalatokat összegez a 16. századi Bölcs Benigna apátnő, vagyis talán olyan időkre mereng vissza, amikor maga is megismerte a szerelmet,

a testiséget, a fájdalmat – noha ezt is csak sejthetjük, „múltját egyetlen teremtett lélek nem ismeri”. És ehhez a három tiszta esethez képest is még rengeteg változat előfordul.

Igaz, elfogadtuk azt a játékszabályt, hogy a költők valamennyien kitalált alakok (persze... az első vers szerzőjével, bizonyos Falcsik Marival akkor mi a helyzet?), és természetesnek vesszük, hogy bármilyen nyelven íródott is a szöveg, nekünk magyarul szólal meg. Nem firtatjuk, miért, hogyan. Csakhogy a kötet összeállítója (szerzője?) itt-ott kicsit felrúgja a szabályokat. A jegyzetekben szerepelnek valóságos alakok is – például a Schneider Fániról (Fannie Schneider) író Krúdy Gyula, vagy Dr. Réthy László (Lőwy Árpád), akinek állítólag a felesége volna a férjét versben leckéztető Tokaji Nagy Irén. A földrajzi nevek (legalábbis többségükről tudjuk) – valóságosak. A jegyzet olykor pontosan beszámol arról, hol és hogyan maradt fenn az olvasott vers; máskor ezt homályban hagyja – hol lehetnek sejtéseink, hol még csak azok sem. De olyan eset is van – Kemenesháthy GeorGINÁÉ ilyen –, amikor arról értesülünk, hogy a költő „versét a tűzre dobja, vitriolos nyelvezetű naplójával és a többi lánykori badarsággal együtt”. Akkor hát – mit olvasunk? Az összeállító (szerző?) ledobja a leplet (ami eddig is átlátszó volt), visszaránt a beismert, bevallott kitalálás világába – hogy azután újrakezdje a játékot, megint.

És egyúttal elgondolkodhatunk: hihető, hogy ez és ez a (képzelt, koholt) alak éppen ezt és így írta (volna)? Sok kételyünk lehet – részint tematikai. A versek nagy részét ugyanis erotika fűti, fojtottan vagy egészen nyíltan szexuális vágy szólal meg bennük, vagy magát a testi szerelmet teszik témájukká – de ha ezt nem is, a testet, a húst, az élvezetet. Mármost nehéz elhinni, hogy ilyen különböző korokban és ennyire más kultúrákban ilyen egységesen, mintegy kórusként szólalhatna meg, ennyi költő hangján, a nemiség dicsérete (vagy a szexualitás témája). Az összeállító (szerző) – csal: azt a hangot szólaltatja meg, amelyik olyan gyakran el volt hallgattatva, amelynek papírra vetése még csak eszébe sem juthatott a költőknek – hát még, ha történetesen nőnek születtek. Ez is tekinthető egyfajta szabályszegésnek: olyan anakrónia, amelyik nem is igen leplezi magát, kilépés a „korhűség”, a történeti-kulturális közeg „hitelességének” béklyójából – ugyanakkor sokat megőrizve mégis a kor (és kultúra) jellegzetességeiből. És itt egy pillanatra visszakanyarodhatunk ahhoz a kérdéshez, hogy valóban „megvannak-e” ezek a művek, tényleg leíródtak-e (még ha a fikción belül is) – gyakran az a benyomásunk, hogy inkább valakinek a fejében járhattak, valaki töprengett kicsit rajtuk, dédelgette őket; inkább egy lehetséges belső beszéd rekonstruált nyomai. Kétkedhetünk a versek „valódiságban” a forma miatt is: a furcsa, groteszk zárlatok, a rímek elvetése, a kötött versformák kiforgatása vagy sutba dobása – mindez nem éppen az olyan (sokszor alkalmi, képzetlen, dilettáns) költőkre jellemző, mint akiket (a jegyzetek alapján) az olvasó maga

elé képzel. Mintha valamennyien túl merészek volnának (e tekintetben is), vakmerők és újíttók; pedig pontosan arra számítanánk, hogy szabályos, kicsit unalmas, közhelyes költészetet űznek.

Jól értsük: ezek a kétségek nem problémát jeleznek. Vagyis: egyáltalán nem baj, hanem éppen gazdagítja a szöveget, hogy nem pusztán stílusimitációkat olvasunk, hogy nem egyszerűen egy adott kor és kultúra konvenciórendszerének maradéktalanul megfelelő szövegekből áll a kötet – hanem valamennyin (hol erősebben, hol halványabban) átüt a megformálás kora és kultúrája: a harmadik évezred elejének Magyarországáé. Legalább ez a két szint bonyolódik szétválaszthatatlanul egybe mindegyik szövegben: egy (képzelt) múlt, és a megírás jelene (meg a [képzelt] helyszín és a megírás itt-je). S az persze a mai magyar költő keze nyoma, hogy a maga teremtette alkotók szabálytalanok, lázadók, formabontók.

Jó, jó – kérdezheti most e recenzió olvasója –, de hát milyenek is a versek? Komoly, megrázó, nagy költemények vajon? Vagy legalább – finom, érdekes művek, jó szövegek? Ugyan, dehogy. Miért is volnának azok? Van közöttük klapancia, ostobácska gyerekvers, buja sanzón és enigmatikus pársoros kis ékszer. Nagyszerű sorok és közhelyek, vicikvackok és nagy ívű kompozíciók. Olykor egy-egy elhallgatott (vagy elhallgattatott) nagy költő sejlik fel, máskor reménytelen amatőr. Miért – vajon a Psyché versei mind nagyszerűek volnának? Hát nem. Nem ezért érdekesek, nem ezért szerethetőek – egyáltalán: nem ezt értékeljük őket, és nem ezt olvassuk bennük. Még azt is mondhatnánk, hogy mint autonóm (önálló, saját jogú) szövegek nem léteznek: hanem csakis szövegösszefüggésükben, részint a róluk és (kitalált) alkotójukról szóló szövegek, részint a kötet egésze összefüggésében élnek. Ez is provokatív gesztus: kihívja, kérdőre vonja azt a várakozásunkat, hogy a vers önmagában álló, lekerekített egész kell, hogy legyen. Itt – nem az. Itt része egy néhány sorban felvázolt alak homályos történetének, össze van fűzve az őt néző képpel, és beleágyazódik egy különös panoptikumba.

Falcsik Mari remek könyvét panoptikumnak tekinteném – ha az nem merev viaszfigurák sorát, hanem inkább színüket változtató, meg-megmozduló, hangot adó és érzéki alakokat jelentene. A maguk módján valamennyien hősök: legalább egyszer életükben létrehoztak valami érdekeset, kimondták (vagy ki akarták mondani vagy kimondhatták volna), ami számukra a legfontosabb: nőiségüket, tapasztalatukat, felismerésüket, kíváncsiságukat, szenvedélyüket. Nem mindig szépen, nem mindig finoman, nem mindig kellemesen – de őszintén.